

ԳՐԱԿԱՆ—ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԻՆՁ Է ԼԵՂՈՒԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Լեզուաբանութիւնն այն գիտութիւններէց է, որոնց մասին հասարակութեան մէջ շատ քիչ բան է յայտնի, իսկ եթէ որեւէ բան յայտնի է, մեծ մասամբ կիսատ-պաշտ և սխալ: Լեզուաբանութեան նկատմամբ այդ հանգամանքը որքան տափառութիւն առաջին տեղն է գրաւում բոլոր հումանիտար գիտութիւններէ մէջ իւր մեթոդի ճշտութեամբ և արդէն ձեռք բերած օրէնքներով, այլ և նա հանդիսանում է ամենակարևոր գիտութիւններից մէկը շնորհիւ այն բազմաստիճանի հետեանքների, որ նա առաջ է բերել իւր հարիւրամեայ գոյութեան ընթացքում և որոնք վերաբերում են մարդկային մտքի և քաղաքակրթութեան զանազան կողմերին: Այս է պատճառը, որ մենք կարևոր ենք համարում ներկայացնել «Արարատի» ընթերցողներին հետևեալ համառօտ տեղեկութիւնները լեզուաբանութեան էութեան և նշանակութեան մասին:

I. Լեզուաբանութեան առարկան և մեթոդը. Լեզուաբանութեան առարկան կամ օբիեկտը կազմում է մարդկային լեզուն. ուստի անհրաժեշտ է որոշել լեզուի գաղափարը: Բայց նախ անենք մի քանի գիտողութիւններ, որոնք կը նպաստեն խնդրի պարզութեանը. կենդանիների լեզուն, որքան և հետաքրքիր լինի գիտութեան համար, այժմ չէ կարող նիւթ դառնալ լեզուաբանութեան և դուրս է մնում նրա շրջանից: Իսկ թէ ո՞ր լեզուն է օբիեկտ դառնում լեզուաբանութեան, որոշ չափով պարզում է ինքը «լեզու» բառը, որ նշանակում է «բառերի լեզու», այսինքն մեր մտքի արտայայտութեան այն միջոցը, որտեղ որպէս մտքի նշաններ ընդունւում են բառերը և որի մէջ խոշոր և ակտիւ դեր է խաղում որոշ արտասանական գործարաններ—լեզուն: Սակայն բացի բառերի լեզուից գոյութիւն ունեն նաև մտքի արտայայտութեան այլ միջոցներ օր. պատկերապատմութիւն (միտք արտայայտող շարժումներ) և միմիկա, որոնք նոյնպէս կարող են լեզու կոչուել:

Լեզուաբանութիւնն անտես է անում նաև մտքի արտայայտութեան այդ ձևերը և ուրեմն լեզուաբանութեան օբիեկտ

մ'սում է միայն բառերի լեզուն: Այդ «բառերի լեզուն» կատարել է և շարունակում է կատարել հակայական դեր մարդկութեան կուլտուրական-պատմական կեանքում և հանդիսանում է լեզուի ամենակատարեալ ձևը:

Իսկ ի՞նչ է բառերի լեզուն: Սովորաբար լեզուն որոշում են որպէս «հնչիւնների միջոցով արտայայտութեան ելակապ»: Սակայն այդ դէպքում չը պէտք է հասկանալ, որ լեզուն հէնց արտասանութեան պնդեցող միջոցին առաջացած երևոյթն է, որի լսողական (ակուստիքական) կողմն է հնչիւնների մի շարք և նրանց առաջ բերած լսողական տպաւորութիւնը, իսկ արտասանական կողմը — որոշ միանային շարժումներ: Այդ երևոյթը կոչւում է «արտաբնիկ լեզու», նա ունի անցողական ընդթ և նրա պաշտօնն է առաջացնել լսողի մէջ ևս այնպիսի հոգեկան վիճակ, որպիսին յատուկ է այդ բոլէին խօսողին: Իսկ վերջինիս մէջ խօսելու բոլէին գործում է միտքը, որ կադմուած է մի շարք զուգորդուած մասպատկերներից, և որի արտաքին արտայայտութիւնը լինում է խօսքը կամ որ միևնոյն է — լեզուն: Արտաքին լեզուն, այսինքն վերոյիշեալ արտասանական և լսողական երևոյթների տմբողջութիւնը, խօսակցութեան ժամանակ առաջ է բերում լսողի մէջ ևս համապատասխան պատկերացումներ և նրանց զուգորդմամբ՝ նաև համապատասխան միտք, կամ որ միևնոյն է — ներքին լեզու: Ուրեմն հենքին լեզուն հնչիւնների, բառերի եւ նշանի կապակցութիւնների պատկերացումն է եւ այլապես կոչում է պատկերացումների (կամ մտպատկերների) լեզու. նա լեզուի հիմքն է, նրա գլխաւոր կողմը, որ սակայն իւր հերթին առաջ է դալիս և հետզհետէ կադմուակերպում արտաքին լեզուի ազդեցութեան տակ մանկութիւնից սկսած: Առանց այդ ներքին — մտպատկերների լեզուի արտաքին լեզուն անբովանդակ հնչիւնների մի շարք է:

Լեզուաբանութեան առարկան կադմում է ոչ թէ այս կամ այն մասնաւոր լեզուն, այլ մարդկային լեզուն ընդհանրապէս: Սակայն մարդկային լեզուն ընդհանրապէս գոյութիւն չունի, նա ֆիկցիա է. ֆիկցիա է նոյն իսկ այս կամ այն ժողովրդի լեզուն, օր. հայերէնը, ռուսերէնը ևլն: Իրական են միայն անհատների լեզուները, որոնցից առաջանում են առանձին առանձին ազգերի լեզուները, իսկ այս վերջինների գումարը ներկայացնում է մարդկային լեզուն: Հետևապէս «մարդկաին լեզուն» գործ է ածւում այնպիսի հիմունքով, ինչպիսի հիմունքով գործ է ածւում օր. «մարդ» բառը: Բոլոր մարդկային ցեղերը, որքան և տարբերւում են միմեանցից դանազան արտաքին և ներքին յատկանիշներով, ունին սակայն

այնպիսի ակնյայտնի նմանութիւններ, որոնք թոյլ են տալիս մեզ խօսելու «մարդու» մասին, որպէս օրգանական աշխարհի որոշ ներկայացուցչի մասին: Նոյնպիսի ընդհանուր դժեր ունին նաև բոլոր գոյութիւն ունեցող, նոյնպէս և մեռած լեզուները և ուրեմն ուսումնասիրելով լեզուն ընդհանրապէս, մենք պէտք է հետաքննենք կենսոն դարձնենք բոլոր լեզուական նմանութիւնները եւ տարբերութիւնները եւ աւելացնենք զանի նրանց առաջացնող պատճառները:

Լեզուն զարգացման մի կէտի վրայ կանգնած չէ. նա ենթակայ է մշտական փոփոխութեան, որ տեղի է ունենում ժամանակի ընթացքում: Այդ փոփոխութիւնը լինում է երեք տեսակ 1) փոփոխութիւն, որ վերաբերում է լեզուի բաղադրիչ մասերին, այսինքն ինչպէս բառերի հնչիւնային կողմին, այնպէս և նշանակութեան: 2) Փոփոխութիւն, որ առաջ է դալիս շնորհիւ լեզուական որոշ ֆակտորի կորստի. 3) փոփոխութիւն, որ մասնում է լեզուի մէջ լեզուական նոր ֆակտորի երևան գալով: Լեզուի փոփոխութիւնը իւր բոլոր մանրամասնութիւններով կարելի է նկատել, եթէ մենք համեմատենք հայկական բարբառները, օր. Ղարաբաղի, Վանի, Մուշի ևլն. և կամ գրական աշխարհիկ լեզուն գրաբարի հետ:

Այսպիսով լեզուաբանութիւնը պէտք է ուսումնասիրէ լեզուն վերջինիս փոփոխութեան, հետևապէս և յաջորդական զարգացման ընթացքում, ուստի լեզուաբանութեան առարկան է լեզուն որպէս պատմական իրողութիւն, կամ որ միևնոյնն է, լեզուաբանութիւնը լեզուի պատմական ուսումնասիրութիւնն է:

Սակայն լեզուն սոցիալական երևոյթ է. ինչ փոփոխութիւնների ենթակայ է որեւէ հասարակական ընկերակցութիւն, նոյնպիսի փոփոխութիւններ կրում է և նրա օրգանը-լեզուն: Որեւէ հասարակութեան մանր մասերի բաժանուելը առաջացնում է նման երևոյթ նաև լեզուի մէջ, իսկ այդպիսի մի բանի մասերի միանալը և համախմբումներ կազմելը պատճառ է դառնում ազդակից և ինքնուրոյն լեզուների կազմակերպուելուն: Այստեղից հետևում է լեզուի ոչ միայն պատմական, այլև համեմատական ուսումնասիրութիւնը: Եթէ մենք զբաղուենք ոչաւոնական լեզուների (օր. ռուսաց, բուլղարացոց, սերբերի, լեհացոց, չեխերի ևլն.) համեմատական ուսումնասիրութեամբ, մենք անխուսափելիօրէն կը հանդիպենք մի շարք երևոյթների, որոնք ընդհանուր են վերոյիշեալ բոլոր լեզուներին: Այդ հանգամանքը կարելի է բացատրել միայն այն մտքով, որ այդ երևոյթները ժառանգութիւն են մնացել յիշեալ լեզուներին այն մայր լեզուից, որից նրանք ծագել են, կամ

այսպէս կոչուած սլաւոնական նախալեզուից: Այդ նախալեզուն ուրեմն կը ներկայացնի լեզուի զարգացման այն ֆազիսը, որ գիֆֆերենցիացիայի ենթաըկուելով առաջացրել է վերոյիշեալ սլաւոն լեզուները շնորհիւ զուգընթաց գիֆֆերենցիացիայի, որ միաժամանակ տեղի է ունեցել նաև սլաւոն հասարակութեան մէջ: Եթէ նոյնպիսի համեմատական ուսումնասիրութիւն կատարենք հայկական բարբառների և գրաբարի վերաբերմամբ, կը ստանանք նման հետեանքներ, այսինքն բաղձաթիւ լեզուական երեւոյթներ, որոնք յատուկ են այդ բարբառներին և գրաբարին (որ նոյնպէս հայերէնի մի բարբառն է եղել), և որոնք կը վերագրուեն այս դէպքում նախահայերէնին կամ հայոց նախալեզուին:

Այնուհետև սլաւոնական և հայոց նախալեզուների և մի քանի այլ նախալեզուների (յունարէն, լատիներէն, հնդկերէն և լին.) համեմատական ուսումնասիրութիւնը առաջ կը բերէ նոյնպէս մի շարք լեզուական երեւոյթներ, որոնք ընդհանուր են այդ լեզուներին, և որոնք հաստատելով այդ բոլոր լեզուների ցեղակցութիւնը, միաժամանակ բաց կանեն մեր առաջ նաև նրանց նախալեզուի հեռանկարը:

Այդպիսով մենք տեսնում ենք, որ լեզուաբանութիւնը որպէս «լեզուի պատմական ուսում» զբաղւում է լեզուների ազգակցական յարաբերութիւնների համեմատութեամբ: Սակայն այս միայն մի մասնաւոր, թէպէտև շատ նշանաւոր երեւոյթ է լեզուաբանութեան մէջ: Լեզուների ցեղակցութիւնն անհրաժեշտ պայման է և լեզուաբանութեան նպատակն է ուսումնասիրել, ինչպէս վերևը յիշած է, ընդհանրապէս «լեզուական նմանութիւնները և տարբերութիւնները և նրանց առաջացնող պատճառները»: Իսկ այդ հնարաւոր է դարձեալ համեմատական միջոցներով: Առտի համեմատութիւնը լեզուաբանութեան գլխաւոր մեթոդն է և առանց համեմատութեան անհնարին է լեզուի գիտական ուսումնասիրութիւնը. այս է պատճառը, որ լեզուաբանութիւնը կոչոււմ է նաև «համեմատական լեզուաբանութիւն»:

II. Լեզուաբանութեան յարաբերութիւնը միւս գիտութիւնների հետ: Լեզուաբանութիւնն, ինչպէս ասացինք զբաղւում է լեզուի համեմատական — պատմական ուսումնասիրութեամբ: Բնականաբար նա պատկանում է կոլտուրական-պատմական կամ հոգեմանկտար (իսկ ըստ Վուենդի-հոգեկան) գիտութիւնների թւին, որոնք օրինելի ունենալով մարդկային հոգու զարգացումը և արտադրութիւնները, հակադրուում են բնական գիտութիւններին: Ինչպէս յայտնի է, կուլտուրական — պատմական

գիտութիւնները ուսումնասիրութեան ենթակայ երևոյթները լինելով արգիւնք բազմաթիւ և բազմատեսակ դործօնների (Ֆակտորների), չափազանց բարդ են, ուստի և խիստ դժուարացնում են ուսումնասիրութեան գործը: Այս է պատճառը, որ այդ կարգի գիտութիւնները մեծ մասամբ զուրկ են հաստատ մեթոդներից և դեռ չունեն սահմանուած օրէնքներ: Մինչդեռ բնական գիտութիւնները գտնուելով աւելի նպատատաւոր պայմանների մէջ, ոչ միայն կարողացել են ձեռք բերել որոշ օրէնքներ, այլ և այդ օրէնքների վրայ հիմնուած՝ գտել կամ լուսարանել են բազմաթիւ ֆակտեր: Լեզուաբանութիւնը իւր առարկայի պարզութեամբ, մեթոդներով, բազմաթիւ օրէնքներով և սրանց առաջացրած հետեւանքներով շատ աւելի մօտ է կանգնած բնական գիտութիւններին և այդպիսով, չը նայած իւր շնչին անցեալին, ներկայանում է մեզ որպէս ամենաուղիղը բոլոր կուլտուրական—պատմական գիտութիւններից: Այսպիսի հիմք ունենալով Շլայխեր, ամենանշանաւոր լեզուաբաններից մէկը, գնում էր լեզուաբանութիւնը բնական գիտութիւնների թւում:

Լեզուաբանութիւնը գտնում է մօտիկ յարաբերութեան մէջ մի շարք գիտութիւնների հետ, որոնցից կարեւորները հետեւեալներն են.—

1. Բանասիրութիւն (Ֆիլոլոգիա). Այս գիտութիւնն զբաղւում է այս կամ այն ազգի կամ նման պայմաններում գտնուող հարեան ազգութիւնների կուլտուրական պատմութեան բոլոր արտայայտութիւնների ուսումնասիրութեամբ: Բանասիրութեան օրինակ կարող են լինել ուրեմն լեզուն, գրականութիւնը, քաղաքական—անտեսական հարցեր, դեղարուեստը, պատմութիւնը ևլն: Այդպիսով ստացւում են գերմանական, սլաւոնական, յունա-հռոմէական, վրա—հայկական բանասիրութիւն ևլն:

Բանասիրութեան մէջ առաջնակարգ տեղ բռնում է լեզուի ուսումնասիրութիւնը (որ սակայն ունի դործնական նպատակ) և շնորհիւ այդ հանգամանքի բանասիրութիւնը շփոթւում է շարունակ լեզուաբանութեան հետ, որ բոլորովին այլ նպատակի է ձգտում: Լեզուաբանի կամ լինգուիստի համար լեզուն բնդհանուր մարդկային կուլտուրայի մի կողմն է, որ առանձին ուսումնասիրութեան կարօտ է և որ ունի բազմաթիւ մասեր—մասնաւոր լեզուներ: Իսկ վերջիններս գիտական ուսումնասիրութիւնը հնաբաւոր է միայն այն ժամանակ, երբ մշակուած են բնդհանուր հիմունքներ և մասերի մէջ ևս կապ է պահուում: Այսպէս չէ նայում դործին բա-

նստե՛րը կամ ֆիլոլոգը: Նրա համար լեզուն, ինչպէ՛ս և գրա-
կանութիւնը, պատմութիւնը ևյն. կազմում են մի մասն այն
ազգի կամ ազգերի քաղաքակրթութեան, որով նա հետա-
քըքըւում է ներկայ բոլէ՛ւում. ֆիլոլոգն ուսումնասիրում է
յունարէնը և լատիներէնը որպէ՛ս յունա-հռոմէական քաղա-
քակրթութեան մի ճիւղ, նպատակ ունենալով պարզել և
ամբողջացնել այդ քաղաքակրթութիւնը, իսկ լինգուիստի
համար նոյն լեզուները օրինեկա են ծառայում՝ հնդեւրոպական
կամ ընդհանրապէ՛ս մարդկային լեզուի զանազան երևոյթ-
ները լուսարանելու և զանազան լեզուական օրէնքներ հաս-
տատելու:

2. Բնախօսութիւն. լեզուաբանական մի որոշ դիսցիպլին-
հնչիւնաբանութիւնը-դրադուում է հնչիւնների ֆիզիքական և
բնախօսական հիմքերով: Նոյն հարցով դրադուում է նաև բնա-
խօսութեան մի ճիւղը, որ կոչւում է արտասանութեան բնա-
խօսութիւն (Физиология речи): Այդպիսով լեզուաբանութիւնը
հնչիւնների արտասանութեան կողմից կապւում է բնական
գիտութիւնների և յատկապէ՛ս բնախօսութեան մի որոշ բաժ-
նի հետ:

3. Հոգեբանութիւն. լեզուի մէջ գոյութիւն ունին բազ-
մաթիւ և բազմատեսակ հնչիւններ, բայց չէ՛ կարելի ասել,
որ նրանք միշտ ունին իմաստ կամ նշանակութիւն: Միայն
որոշ հնչիւններ կամ նրանց կոմպլէքսներ կապուած են որոշ
իմաստի հետ և այդ հնչիւնների ու իմաստի մէջ եղած կապն
է, կամ աւելի ճիշտ՝ լսողական և իմաստ ներկայացնող մտա-
պատկերի մէջ եղած կապն է, որ ուսումնասիրում է լեզուա-
բանութիւնը և միաժամանակ նաև հոգեբանութիւնը: Սակայն
այդ երևոյթը միայն ընդհանուր առմամբ, ընդհանրապէ՛ս
մարդկային լեզուի վերաբերմամբ կարող է նիւթ դառնալ հո-
գեբանութեան. մասնաւոր լեզուների նկատմամբ այդ հարցը
դուրս է գալիս հոգեբանութեան շրջանից և սեպհականու-
թիւն է դառնում լեզուաբանութեան, այսինքն մարդկային
լեզուների համեմատական պատմական ուսումնասիրութեամբ
դրադուող գիտութեան:

4. Պատմութիւն. Կենք տեսանք, թէ՛ ինչ փոխադարձ յա-
բաբերութեան մէջ է գտնւում լեզուն հասարակական զանա-
զան ընկերակցութիւնների հետ: Այստեղից հասկանալի է և
այդ երկու տարբեր նիւթերով դրադուող գիտութիւնների՝
լեզուաբանութեան և պատմութեան մէջ եղած կապը:

Լեզուի գիտական ուսումնասիրութիւնը տալիս է մեզ բազմաթիւ պատմական փաստեր, մեծ մասամբ չափազանց կարեւոր, որոնք պատմութեան սեպհականութիւնն են դառնում. օր. հնդկաստանի հայերի գաղթը Հայաստան (հայոց պատմութեան նախապատմական շրջանից), բազմաթիւ գաղթեր այս կամ այն ազգերի մէջ այլ և այլ երկրներում, դանազան ազգերի փոխադարձ կուլտուրական յարաբերութիւններն են: Իւր հերթին պատմութիւնը լուսաբանում կամ հաստատում է դանազան լեզուաբանական հարցեր, գլխաւորապէս բարբառաբանութեան վերաբերեալ:

Նկատուիք. «Լեզուաբանութեան» տեղ յաճախ գործ են ածւում այլ տերմիններ, ինչպէս օր. համեմատական լեզուաբանութիւն, լինգուիստիկա, լեզուագիտութիւն: «Համեմատական» է կոչւում լեզուաբանութիւնը գլխաւորապէս հնդկաստանի «համեմատական» լեզուաբանութեան կամ «համեմատական» քերականութեան» ազդեցութեան տակ: Մենք տեսանք, որ լեզուաբանութեան մէջ «համեմատական» է իտիւապէս մեթոդը, ուստի լեզուաբանութեան հետ կապուած է և ինքն ըստ ինքեան հասկանալի է համարւում այդ համեմատական մեթոդը: Հետեւեալ լեզուաբանութեան կողքին «համեմատական» բառը ոչ մի նոր բան չէ աւելացնում և միայն աւելորդ կրկնութիւն է:—«Լինգուիստիկա», որ բաւական անյաջող լատինական տերմին է lingua բառից, շատ գործածական է ուրիշ լեզուներում և հայերէնում ևս կարող է գործածուել լեզուաբանութեան իմաստով. իսկ «լեզուագիտութիւն» գաղափարը սխալ է վերադրել լեզուի գիտական ուսումնասիրութեան, որովհետեւ լեզուագիտ կարող է համարուել ամեն մէկը, որ գործնականապէս գիտէ մի քանի լեզուներ (օր. թուրքերէն, ֆրանսերէն, անգլիերէն) և որ լեզուաբանութեան հետ ոչ մի առնչութիւն չունի: «Լեզուագիտութիւնը» բացի լեզուաբանութիւնից գործ է ածւում նաև բանասիրութեան կամ ֆիլոլոգիայի տեղ:

III Լեզուաբանական դիպիլոմներ. Լեզուաբանութիւնը բաժանւում է մի քանի բաժինների կամ զիսցիպլինների, որոնցից իւրաքանչիւրը մի որոշ տեսակէտով է լուսաբանում լեզուական հարցերը: Ինչպէս տեսանք, լեզուաբանութիւնը լեզուի պատմական ուսումնասիրութիւնն է. բայց կարելի է ուսումնասիրել լեզուն նաև ոչ պատմական տեսակէտով, այսինքն առանց պատմականօրէն լուսաբանելու լեզուական նիւթը, այլ վերցնելով լեզուն միայն մի յայտնի պատմական

մոմենտում: Վերջին դէպքում կը ստացուի լեզուի ոչ թէ պատմական, այլ նկարագրական ուսումնասիրութիւնը: Այդպիսով վերոյիշեալ լեզուաբանական դիսցիպլինաներն էլ կարող են լինել ոչ օժտական եւ նկարագրական: Այդ դիսցիպլինաները հետեւեալներն են:

1. Ֆոնետիկա (նկխնաբանութիւն). լեզուաբանութեան այս բաժնում ուսումնասիրուի է լեզուի արտասանական-լսողական հոլմը-կապուած համապատասխան հոգեկան վիճակների հետ: Որպէս լեզուաբանութեան պատմական դիսցիպլին, ֆոնետիկան ուսումնասիրուի է մէկ կամ մի քանի ազգակից լեզուների հնչիւնների պատմութիւնը և այն օրէնքները, որոնցով պայմանաւորուած են այդ հնչիւնների զանազան փոփոխութիւնները: Իսկ նկարագրական ֆոնետիկան տալիս է մեզ մի որ և է լեզուի կամ բարբառի հնչիւնների նկարագիրը մի որ և է պատմական մոմենտում:

2. Մորֆոլոգիա կամ ձևաբանութիւն կոչուի է լեզուաբանութեան այն ճիւղը, որ զբաղուի է բառերի ձևերով և նրանց ձևական նշանակութեամբ և նոյնպէս լինում է պատմական և նկարագրական. Պատմական ձևաբանութիւնը ներկայացնում է բառերի զանազան ձևերի պատմութիւնը, իսկ նկարագրականը տալիս է լեզուի մի որոշ պատմական մոմենտի բառական ձևերի նկարագիրը: Սովորական դպրոցական քերականութիւններում ձևաբանութիւնը (երբեմն նաև հնչիւնաբանութիւնից կցկառւոյ տեղեկութիւններ) կազմում է քերականութեան առաջին մասը, որ սխալմամբ կոչուի է էտիմոլոգիա:

3. Սինտաքսիս (շարահիւսութիւն, համաձայնութիւն): Այս լեզուաբանական դիսցիպլին նուսումնասիրում է խօսքեր (նախադասութեան) ձևերը և նրանց ձևական նշանակութիւնները: Շարահիւսութիւնը նոյնպէս լինում է պատմական և նկարագրական. Պատմական շարահիւսութեան մէջ տրուում է խօսքի շարահիւսական ձևերի պատմութիւնը, իսկ նկարագրականում—լեզուի մի որոշ գրութեան շարահիւսական ձևերի նկարագիրը:

Այս երեք դիսցիպլինները կազմում են լեզուաբանական մի ընդարձակ բաժին, որ կոչուի է ֆեռականութիւն:

4. Բառարան (լեքսիկոն, լեքսիկոլոգիա).—լեզուի միայն որոշ հնչիւնների և հնչիւնին կոմպլէքսների հետ են կապուած լինում նշանակութիւններ. այդպիսի հնչիւնային կոմպլէքս-

ներեն բառերը: Բառարանը պարզում է բառերի (և նրանց կապակցութեան) հնչիւնային կողմի և նշանակութեան մէջ եղած կապը: Գործնական բառարաններն առաջարկում են մի որևէ լեզուի բառամթերքը նշանակութիւնների հետ, իսկ պատմական բառարանը ներկայացնում է իւրաքանչիւր բառի ձևի և իմաստի փոփոխութիւնը զանազան պատմական շրջաններում: Այգպիսի բառարանների թիւը դեռ շատ քիչ է: Պատմական բառարանների թիւն են պատկանում նոյնպէս և ստուգաբանական բառարանները (Etymologische Wörterbücher, Этимологические словари) որտեղ համեմատական պատմական հիմունքներով բացատրւում է բառերի ծագումը և կազմութիւնը (էտիմոլոգիան):

5. Սեմասիոլոգիա կամ սեմանտիկա (իմասաբանութիւն) կոչւում է լեզուաբանութեան այն ճիւղը, որի օբեկտն են կազմում իմաստները կամ նշանակութիւնները լեզուի մէջ և նրանց փոփոխութիւնները. իմաստաբանութիւնը ևս կարող է լինել պատմական (նշանակութիւնները պատմութեան մէջ) և նկարագրական (նշանակութիւնները որևէ պատմական մոմենտում. օր. հոմանիշ բառեր, ոճական տարբերութիւններ ևլն):

6. Լեզուաբանութեան ներածութիւն կամ սեսուրիւն կոչւում է լեզուաբանութեան այն տեսական մասը, որտեղ քննութեան են առնւում լեզուին ընդհանրապէս (կամ որ մի և նոյն է, բոլոր լեզուներին) յատուկ զանազան հարցեր, որոնց լուծաբանութիւնն անհրաժեշտ է լեզուին գիտակցօրէն վերաբերուելու համար: Այգպիսի հարցեր են օր. հետևեալները. — ի՞նչ է լեզուն, ի՞նչ ոյժեր են գործում և ինչ փոխադարձ ազդեցութեամբ լեզուի մէջ, ինչպէս են առաջանում հնչիւնները և նրանց փոփոխութիւնները, մորֆոլոգիական ձևերի ծագման և փոփոխութիւնների պատճառները, իմաստաբանական փոփոխութիւններ ևլն: Առանց այդ հարցերը լեզուաբանօրէն պարզելու միշտ կարելի է մոլորութիւնների մէջ ընկնել մասնակի լեզուների զանազան երևոյթների ուսումնասիրութեան ժամանակ:

7. Համեմատական փեռկանութիւն. եթէ համեմատենք ռուսերէն ВОЛЕ՜Ք բառը լեհերէնի wilk, բուլղար. ВЪЛК և հին սլաւոներէնի ВЛЪХЪ բառերի հետ և կամ ռուսեր. пѣна, չեխերէն pēna, լեհերէն piana, բուլղար. пѣна ևլն. մենք հեշտութեամբ կ'եղբակացնենք, որ այդ լեզուներում բոլոր յիշած բառերն առաջացել են երկու հիմնական ձևերից մի քանի փոփոխութիւններով: Գոթերէնի tainn, հին իսլանդերէն tío,

անգլոսաքսոնէն tien, հին սաքսոններէն tehan, հին բարձր-գերմաներէն zehan և նոր բարձր գերմաներէն zehn միևնոյն բառն են զանազան փոփոխութիւններով, որ համապատասխանում է հայերէն տասն բառին: Նոյնպէս միևնոյն ծագումն ունին և միայն չնչին փոփոխութիւնների են ենթարկուած հայերէն լեզուի՝ գրաբարի և բարբառների հետեւեալ բառերը. հինգ-լինգ-լինգ, հինգ-հանգ, գայ-(կու)կյեա՝-իկ յա՛լի-կալիսա-կյա՛լիսա-գլէլիսա, զնացեալ-քէցա՛լ(ըն)-գյա՛ցիր(են) կացեր(են)-նա՛հա՛ծ(ըն), գբար. այո և տեղ, աշխ. այստեղ բարբ. աստէղ-բստէղ-բստէ-բստի-(ըս)տա՛ղ ևլն:

Ռուսներէնի, լեհերէնի, չեխերէնի, սերբերէնի, հին սլաւոններէնի ևլն. և այդ լեզուները գործածող ժողովրդներն ազգակցութիւնը յայտնի է թէկուզ պատմութիւնից. նոյնպէս յայտնի է, որ ազգակից ժողովրդներ էին գոթերը, իսլանդացիք, անգլոսաքսերը, սաքսոնացիք, բարձր-գերմանացիք և այլն. Մեր գրաբարի և բարբառների միևնոյն լեզուին պատկանելը նոյնպէս հանրածանօթ է: Ուրեմն՝ աարօրինակ չէ, որ այդ լեզուներում գտնոււմ են բառեր կամ քերականական ձևեր, որոնք նոյն են այդ բոլոր ազգակից լեզուներում, կամ նման են իրար:

Սակայն եթէ մենք համեմատենք մի շարք բառեր նաև մի քանի հին և նոր լեզուներում (օր. հայ. տասն, սանսկրիտ daśa, յունարէն δέκα, լատ. decem, հին սլաւոններէն DECATЬ—десать, լեթուերէն deszimtis, կամ հայեր. ածեմ սանսկր. ajami, յուն άγω, լատին. ago, գոթ. aka, և կամ հայ. ուտեմ սանսկր. admi, յուն. εἶω, լատ. edo, հին սլաւ. jamь, գոթեր. ita, լեթուեր. ēdmi ևլն.): նոյնպէս կարող ենք ենթադրել, որ այդ լեզուները պահել են նոյնարմատ և նոյնանիշ բառեր և ձևեր և ուրեմն նոյնպէս կարող են ցեղակցական կապեր ունենալ իրար հետ: Նոյնպիսի ազգակցական կապի մասին կարելի է եզրակացնել, համեմատելով արարերէն uktiū, եթովպերէն qéte!, եբրայեց. qəṭōl, արամեերէն qəṭol և այլն: Պէտք է սակայն ի նկատի ունենալ որ բառերի ամեն պատահական նմանութիւն այլ և այլ լեզուներում դեռ նշան չէ վերջիններիս ազգակցութեան. այգպիսի եզրակացութիւն անելու համար հարկաւոր է ոչ միայն մեծ զգուշութիւն, այլ և լեզուաբանական պատրաստութիւն:

Այսպիսի համեմատական հիմքերի վրայ կառուցուեց 19-րդ դարի սկզբում հնդեւրոպական համեմատական լեզուաբանութիւնը, որին վիճակուած էր հսկայական դեր խաղալ լեզուի գիտական (այսինքն համեմատական պատմական) ու-

ուումնասիրութեան և քնդհանրապէս հումանիտար գիտութիւններէ պատմութեան մէջ: Ազգակից լեզուների համեմատական ուսումնասիրութեան օրդիւնը է նաև համեմատական փեթականութիւնը, որ այդպէս կոչուել է տարբերուելու համար հին դպրոցական գործնական քերականութիւնից: Համեմատական քերականութիւնը նոյնպէս ունի մի քանի բաժին: Ֆոնետիկա, մորֆոլոգիա, սինտակսիս և համեմատական բառարան, որոնց մէջ առաջնակարգ տեղ է բռնում ֆոնետիկան: Լայն մաքուր համեմատական քերականութիւնը նոյնն է, ինչ որ պատմական քերականութիւնը. նրա նպատակն է ներկայացնել մէկ կամ մի քանի լեզուների ամբողջ պատմութիւնը նախապատմական շրջանից սկսած մինչև մեր օրերը: Այդ մաքուր համեմատական քերականութեան նիւթ են ծառայում ուսումնասիրուող լեզուների պատմական (գրաւոր) յիշատակարանները և ժամանակակից բարբառները:

IV ԱՇխատանքի բաժանումն լեզուաբանութեան մէջ. Լեզուաբանութեան առարկան է, ինչպէս տեսանք, լեզուն քնդհանրապէս կամ բոլոր մարդկային լեզուները: Բայց սրանց թիւը չափազանց մեծ է. բազմաթիւ լեզուներ մեռած և անհետ կորած են, կամ թողել են չնչին հետքեր. կենդանի լեզուներից էլ իւրաքանչիւրը կարող է ունենալ պատմական շրջաններ, կենդանի բարբառներ ևլն. և հասկանալի է ուրեմն այն մեծ գծուարութիւնները, որոնք կապուած են լեզուների գիտական ուսումնասիրութեան հետ:

Առայժմ ուսումնասիրուած է մարդկային լեզուների մի մասը միայն, իսկ շատ լեզուների մասին նոյն իսկ հարեանցի տեղեկութիւնները պակասում են: Լեզուաբանութիւնը իւր համեմատական մեթոդով նախ բոլոր լեզուները համակարգում է ըստ ազգակցութեան և բաժանելով բնագոյնի, ճիւղերի և այլ ստորաբաժանումների, ուսումնասիրում է բոլոր լեզուները արդէն մշակուած եղանակով, համապատասխան դիտելիքների միջոցով:

Վերջնակա օրինակի համար ամենամշակուած և ամենազարեւոր լեզուական ընտանիքը—հնդեւրոպականը: Այդ ընտանիքի մէջ մտնում են մի քանի լեզուախմբեր, որոնք կոչուում են ճիւղեր. սրանք են հնդկական ճիւղը, իրանականը, հայկականը, յունականը, գերմանականը ևլն:

Հնդեւրոպական լեզուների պատմութեան այն շրջանը, երբ դեռ լեզուական ընտանիքը ճիւղերի չէր բաժանուել,

կազմում է նիւթ առանձին համեմատական քերականութեան, որ կոչւում է հնդեւրոպական լեզուների համեմատական քերականութիւն: Արա նպատակն է երեան հանել հնդեւրոպական նախալեզուի քերականական կազմը, հնչիւնները և ձևերը և այդ պիտով ներկայացնել նրա նախնական վիճակը: Հնդեւրոպական լեզուաբանութեան այդ բաժնումն է պարզւում նաև իւրաքանչիւր հնդեւրոպական լեզուի նախապատմական գրութիւնը և նրա հնդեւրոպական նախալեզուից ստացած լեզուական ժառանգութիւնը: Այնուհետև իւրաքանչիւր ճիւղի, օր. հնդկական, սլաւոնական, յունական և չն. պատմական քերականութիւնը ցոյց է տալիս մեզ այդ ճիւղի բոլոր պատմական փոփոխութիւնները մինչև նրա արդի վիճակը, որի լիակատար պատկերը մենք գտնում ենք ժամանակակից նկարագրական քերականութեան մէջ: Վերջինս կարող է վերաբերուել ինչպէս դրական լեզուին, այնպէս և բարբառներին ընդհանրապէս և առանձին առանձին:

Այդպիսով միայն հնդեւրոպական ընտանիքը իւր մանրամասնութիւններով կարող է նիւթ գտնուել տասնեակ և հարիւրաւոր համեմատական քերականութիւնների և պարզ է ուրեմն, թէ որքան անհիմն է այն տարածուած կարծիքը, որը նոյնացնում է «համեմատական քերականութիւնը», նոյն իսկ լեզուաբանութիւնը հնդեւրոպական համեմատական քերականութեան հետ նեղ մտքով: Հասկանալի է նոյնպէս, որ միայն մի ընտանիքում, ինչպէսօր. հնդեւրոպականում, կարող են աշխատել հարիւրաւոր լեզուիտաներ, որոնցից իւրաքանչիւրը ունենալով ընդհանուր լեզուաբանական պատրաստութիւն, մասնադէպ կարող է լինել միայն մի որոշ սահմանում,

V Լեզուաբանութեան համակարգիւնը. Մինչև այժմ ասածներից որոշ շարիով պարզւում է լեզուաբանութեան նշանակութիւնը. նա շատ մեծ է և վերաբերում է նախ և առաջ լեզուին: Կարգիւն մօրի արտայայտութեան այդ ամենակատարեալ միջոցը, որ միաժամանակ և հոգու ամենակարեւոր արտադրութիւններից մէկն է, գտնում է լեզուաբանութեան մէջ իւր բազմաթիւ երևոյթների գիտական և բողոքական լուսաբանութիւնը: Բայց լեզուաբանութեան արդիւնքները կարեւոր են նաև մարդկային կուլտուրայի ուրիշ կողմերի համար:

Ամեն անգամ լեզուաբանութեան օգնութեան են դիմում համարեա բոլոր գիտութիւնները, որոնք անցնալ ունին, այս կամ այն կնճռոտ լեզուական հարցին լուծումն ստանալու, որ յաճախ հիմնական նշանակութիւն է ունե-

նուժ այդ գիտութիւնների համար: Լեզուաբանութեան մեթոդը և որոշ արգելիքները իւրացրել և լայն չափերով դորժագրում են դիցաբանութիւնը (mythologie, mythologie) և ֆոլկլորը. իրաւաբանութիւնն իւր պատմական գիտելիքներում յաճախ կարիք է դգում գիմելու լեզուաբանութեան օգնութեան: Լեզուաբանութեան ցուցմունքներից օգտւում է և մարդաբանութիւնը (անթրոպոլոգիան):

Բանասիրութիւնն առանց լեզուաբանութեան օժանդակութեան անկատար է և անհնարին: Ֆիլոլոգիական գիտելիքներէ մէկն է և լեզուն, որ աւելի կատարեալ կերպով ուսումնասիրուժ է լեզուաբանութեան մէջ և բանասէրն այդ մասում լայն չափերով օգտւում է լեզուաբանութեան արգելիքներից: Բաղմաթիւ խանգարուած բնագիւրներ հնացած և նշանակութիւնը կորցրած բառեր, օտար անհասկանալի բառեր ու դարձուածքներ, զանազան յատուկ անուններ ևլն. ստանում են կամ ստասում են իրենց յաճախ շատ կարևոր բացատրութեան միայն լեզուաբանութիւնից: Բաւական է յիշել այն հսկայական նշանակութիւնը, որ ունեցաւ բանասիրական գիտութիւնների համար եգիպտական, պարսկական, բաբելական և այլ բնեւագիր արձանագրութիւնների ընթերցումը:

Պատմութիւնը եւ կոլտուրայի պատմութիւնը իրենց որոշ շրջաններում հիմնւում են միայն լեզուաբանութեան վրայ: Այսպէս հնդեւրոպական ազգերի նախապատմական շրջանը, որ բոլորովին դուրս է պատմութեան կոմպետենցիայից, առարկայ է դարձել բաղմաթիւ լեզուաբանական հետազօտութիւնների, որոնց մէջ առաջնակարգ տեղ են զբաւում նրագերի և չիրտի աշխատութիւնները: Այդ հետազօտութիւնները հաղորդում են մեզ մանրամասն տեղեկութիւններ նախապատմական հնդեւրոպացիների նախահայրենիքի, նրանց բաղմաթիւ գաղթերի և կուլտուրական կեանքի մասին: Նոյնպիսի ուսումնասիրութիւններ հնարւումը կը լինեն նաեւ ոչ հնդեւրոպական ազգերի պատմութեան նախնական շրջանների վերաբերմամբ, եթէ այդ ազգերի լեզուները բաւարար չափով ուսումնասիրուին: Մասնաւոր ազգերի պատմութեան ամբողջ շրջաններ ևս հիմնւում են գլխաւորապէս կամ բացառապէս լեզուաբանութեան հետեւանքների վրայ:

Նոգեբանութիւնը գտնուելով լեզուաբանութեան հետ սերտ յարաբերութեան մէջ և նպաստելով մի շարք լեզուական երեւոյթների ճիշդ բժրոնման և լուծման, յաճախ գիմում է լե-

ղուաբանութեան օգնութեան: Այդ վերաբերում է ինչպէս անհատական, այնպէս և աւելի մեծ չափերով հասարակական հոգեբանութեան:

Վերջապէս փոքր չէ լեզուաբանութեան նշանակութիւնը դիտակալիկայի և յատկապէս լեզուի դասաւանդման համար: Այստեղ շատ աւելի կարևոր է ֆոնետիկայի և լեզուի հոգեբանութեան իւրացումը և նրանց դործադրութիւնը, քան բոլոր մանկավարժական մեծ մասամբ պատահական միջոցները, որոնք իրենց մէջ կայուն շատ քիչ բան ունենալով, յաճախ միայն բարդում են դասաւանդման դործը: Աւսուցման հընչական մեթոդը, որ միակ ուղիղ միջոցն է գրութեան (գրաֆիկայի) ներկայ դրութեան տեսակէտից, կարող է ռացիոնալ համարուել միմիայն այդ գէպըում, երբ նա հիմնւում է ֆոնետիկայի (հնչիւնաբանութեան) վրայ: Մայրենի և օտար լեզուներն ինքնուսուցման դործում ևս վերջերս լեզուաբանութիւնը սկսում է խաղալ ամենախոշոր դեր շնորհիւ էքսպերիմենտալ ֆոնետիկայի և նրա արդիւնք ֆոնոգրաֆի:

Այս բոլորից յետոյ խիստ տարօրինակ է ի հարկէ, որ լեզուաբանութեան և նրա արդիւնքների մասին ոչ միայն հասարակութեան լայն խաւերում շատ քիչ բան է յայտնի, այլ և ֆիլոսոֆները և լեզուաբանութեան մօտ կանգնած այլ մասնագէտներ յաճախ աշխատում են պրիմիտիւ միջոցներով լուծել այնպիսի հարցեր, որոնց դիտական բացատրութիւնը վաղուց ադէն առաջարկուած է լեզուաբանութեան մէջ և այդպիսով ցոյց են տալիս իրենց կատարեալ անդիտութիւնը լեզուաբանութեան վերաբերմամբ:

Ռ. Աբրահամեան

